

Deruga, Aleksy

"Klasės ir politijos Lietuvoje 1919-1926 metais", red. Regina Žepkaitė, Vilnius 1978 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 71/4, 839-843

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Przy okazji autor przytacza ciekawy materiał dotyczący nie tylko liczebności Europejczyków, ale i organizacji grupy afrykańskich pośredników — tłumaczy. Obaj autorzy są zdania, że w tym okresie okazała się niestosowność do tych terenów wzorów imperialnych wyprobowanych w Indiach czy w Algierze, co pociągnęło za sobą podporządkowanie działalności kolonialnej lokalnej rzeczywistości.

Omawiany zbiór artykułów nie przyniósł odpowiedzi na wszystkie postawione pytania. Wykazał niezbitcie niedostatek badań nad sprawami afrykańskimi a jednocześnie generalne niedocenie sfer gospodarczej. Mechanizm ekspansji i reakcji został sprowadzony do sfery modernizacji i tradycji z pominięciem mechanizmów społecznych i gospodarczych. Jest to także zaleta, dotąd bowiem aspekty kulturowe były traktowane jako drugorzędne. Docenianie ich wagi nie powinno jednak rozrywać związku ze sferą działań i reakcji gospodarczych.

Nie ulega wątpliwości, że istnieje problem uprawiania historii ekspansji europejskiej, w tym także badań nad jej periodyzacją uwzględniającą realnie występujące procesy.

dotychczasowej bowiem praktyce opiera się ona na historii politycznej widzianej z perspektywy europejskich rozgrywek dyplomatycznych. Historia ekspansji europejskiej nie jest więc nową formą uprawiania historii „kolonialnej”, ani też jedynie fragmentem dziejów Europy. Jest to niewątpliwie złożony proces, w którym należy dostrzec istnienie dwu równorzędnych partnerów. Bardzo możliwe, że dopiero z perspektywy badań styku kultur będziemy mogli ocenić rzeczywisty wymiar tego procesu. W tym sensie prezentowane studia są interesującym przyczynkiem do dyskusji nad kształtowaniem się światowego systemu kapitalistycznego z jego podziałem na centrum i peryferie.

Jan Kieniewicz

Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919—1926 metais, red. Regina Žepkaitė. Wydawnictwo Instytutu Historii Akademii Nauk Litewskiej SRR, Vilnius 1978. s. 232.

Niniejsza monografia zbiorowa, pióra przeważnie autorek, postawiła sobie słusze zadanie scharakteryzowania wszystkich litewskich partii politycznych okresu międzywojennego. Szczupłość objętościowa pracy nie pozwoliła dać wyczerpujących dziejów wewnętrznej polityki społecznej i gospodarczej Litwy, ani też jej polityki zagranicznej, chociażby dziejów konfliktu polsko-litewskiego.

W ostatnich dziesięcioleciu ukazała się w Związku Radzieckim cała seria rozpraw poświęconych działalności partii i ugrupowań burżuazyjnych, a zwłaszcza drobnoburżuazyjnych w okresie I wojny światowej, do chwili utworzenia ZSRR, kiedy to ich działalność nie zawsze miała charakter kontrrewolucyjny. Mimo bardzo trudnej sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej Litwa okrzepła w roku 1920 na tyle, że doczekała się uznania *de iure* przez rząd RSFRR. W znanym traktacie pokoju z Rosją Radziecką z 12 lipca 1920 r. Litwa wystąpiła jako Litewska Republika Demokratyczna. Główną zasługą autorskiego kolektywu jest ukazanie skomplikowanej strategii i taktyki partii rządzących, ilekroć chodziło o rozładowanie napięć klasowych. Dużo obiecywano, mało realizowano. Działalność własnej państwowości, posiadanie własnej armii, szkół, sejmu itd. Nie doszło do odbudowania radzieckiej państwowości litewskiej. Naród litewski (w 80% chłopski) nie chciał w swej większości wstępować na drogę rewolucji i wojny domowej, co nieuchronnie musiałyby doprowadzić do interwencji zbrojnej z zewnątrz (bądź Polski, bądź Niemiec, bądź Ententy).

Praca nosi charakter popularno-naukowy, jakkolwiek wykorzystuje także archiwalia. Nakład 4 tys. egzemplarzy przeznaczony jest dla nauczycieli oraz wykładowców na kursach nauk politycznych. Wstęp przytacza wybrane tylko pozycje bibliograficzne: wśród nich polecamy uwadze polskiego czytelnika następujące studia w języku litewskim: J. Tamošiūnas.

„Rozwój litewskiego rolnictwa i jego problemy”, Vilnius 1974; S. Łopajew, „Poglądy Litewskiej Partii Komunistycznej na partie burżuazyjne Litwy”, Vilnius 1974.

Rola Niemiec, jako państwa burżuazyjnego, oraz rola komunistów niemieckich rzadko występują na kartach recenzowanej monografii. Prawie nie zauważono tego, że stosunki niemiecko-radzieckie w latach 1918—1920 były przeważnie dobre. Rząd radziecki nie stawiał przeszkód, aby setki tysięcy żołnierzy z Ober-Ostu z bronią w rękę wrócili do Vaterlandu. Jeszcze 3 stycznia 1919 r. ostanie bataliony niemieckie stały w Charkowie. Ewakuacja wojsk niemieckich odbyła się w znacznym stopniu przez Orszę i Landwarów. Jeszcze 9 listopada 1919 r. piechota niemiecka defilowała po ulicach Mitawy. Słynny dr L. Zimmerle (oficjalnie „pełnomocnik rządu Rzeszy” w Kownie) był *de facto* wielkorządcą Litwy. Ententa skierowała do krajów nadbałtyckich gen. Niessela, aby przyspieszył ewakuację Niemców z krajów nadbałtyckich (jego „raport końcowy” datowany jest 2 lutego 1920 r.). Nic dziwnego, że dopiero w lutym 1920 r. rząd kowieński mógł pomyśleć o wyborach do Sejmu.

Rozdział I („Struktura socjalno-klasowa mieszkańców Litwy”) opracowały dwie autorki (P. Žostautaitė i G. Raudeliūnė). Jest on przeładowany statystyką, która pozwala na przybliżoną ocenę proletariatu i burżuazji, ale utrudnia analizę struktury socjalnej litewskiego chłopstwa. Ogólnie znany jest fakt, że Litwa słynęła ze swych zamożnych chłopów. Z kilku tablic statystycznych wynika, że owi zamożni chłopci zatrudniali w swych gospodarstwach całe rodziny i dawali sobie radę bez siły najemnej. Proletariat rolny w Litwie dzielił się na *kumiečiai* (parobcy zatrudnieni u bogatych chłopów) oraz *bernai* (fornale pracujący we dworach). 84,2% ludności mieszkało na wsi; 91% ludności wsi stanowili Litwini. Przemysł w znacznej większości był drobny (1—4 robotników na przedsiębiorstwo), tylko 84 przedsiębiorstwa były „duże”. Przeważały kapitały obconarodowe, o czym świadczą nazwiska: Bracia Schmidt, Bracia Tilman, Bracia Salomonowie, Bracia Chorążycy itp. Wśród bankierów spotykamy takie nazwiska jak Marcin Yčas, Jonas i Juozas Vailokaiciai, A. Stulginski, Soloveičik. Na s. 35 w statystyce ludności wymieniono 26% Rosjan. Brak wiadomości, co to byli za Rosjanie. Przykładowo wymienić można obszarników: ks. Wasilczykowa oraz hr. Zubowa, potomka kochanka Katarzyny II. Autorki zapomniały o klasycznym przykładzie, że wicegubernator wileński Wieriołkin wszedł w skład rządu litewskiego, jako wiceminister spraw wewnętrznych. Polski arystokrata hr. Alfred Tyszkiewicz otrzymał nominację na pierwszego posła Litwy w Londynie i dzięki temu mógł zachować drugie stanowisko: ordynata na Birzach.

Wykorzystanie nieobecnych w tej książce monografii w językach obcych pozwoliłoby odpowiedzieć na dwa pytania: 1. Kiedy i jak powstały podstawowe partie polityczne litewskie? oraz 2. Jak pracowała dyplomacja tego na wpół suwerennego państwa, które musiało całe cztery lata, ubiegać się o uznanie mocarstw?

Rozdział II nosi tytuł „Partie robotnicze i burżuazyjne oraz ich organizacje”. Do partii robotniczych zaliczono zatem nie tylko partię komunistyczną. Prawdę o obliczu Lietuvos Valstybės Taryba (Rada Państwa Litewskiego) jednie, ale dopiero na s. 105, charakteryzuje wypowiedź Kapsukas, że „pozbawiona praw i bezsilna” Taryba czyniła „każdy ważniejszy krok na podstawie decyzji Niemców”.

Na s. 41—43 wyliczono głównych działaczy komunistycznych na Litwie. Czytelnik może dojść do wniosku, że byli to wyłącznie Litwini. Rzeczywistość wyglądała inaczej. Drabowiczówna pochodziła z polskiej drobnej szlachty. Roman Piler był Polakiem pochodzącym z Górnego Śląska (na jesieni 1918 r. — sekretarz KC LKP). Pominęto też (w kilku długich rejestrach) wileńskiego stolarza Konstantego Kernowicza, który w pierwszym Komitecie Centralnym LKP pełnił obowiązki skarbnika. Urodzona w Święcianach Jadwiga Nietupska pełniła odpowiedzialne funkcje kuriera Centralnego Biura Sekcji Litewskich RKP/b/ w Moskwie, przewożąc do Wilna instrukcje i literaturę polityczną. Drabowiczówna (pseud. „Ola”) aresztowana w lutym 1920 r. przebywała przez pewien czas w więzieniach w Warszawie i Wronkach, potem w drodze wymiany więźniów politycznych wyjechała do ZSRR. Ówczesna rewolucyjna współpraca komunistów litewskich i polskich była zgodna z interesami narodowymi Litwinów. Występowała

ona w Moskwie, Wilnie i wielu miastach litewskich. Unslicht jeszcze w maju 1919 r. przeprowadzał mobilizację do Litewskiej Armii Czerwonej na terenie powiatów Koszedary. Ponieważ i Zarasai (Jeziorosy).

Ogólnie biorąc, Litewska Republika Demokratyczna, mająca ubogi skarb, kraj zrujnowany przez Niemców i armię liczącą około 8 tys. ludzi — nie mogła być poważnym partnerem jakiegokolwiek mocarstwa. Zauważmy, że Piłsudski okupując Wileńszczyznę nigdzie nie przekroczył granicy, którą ustalili już wcześniej oficerowie niemieccy, a następnie zatwierdził sztab Focha.

Przechodzimy do sprostowania różnych drobnych nieścisłości i usterek w tej pracownicy skomponowanej, ale trudno czytelnej monografii.

Omawiając doniosłe uchwały plenum KC LKP, m. in. na temat konfiskaty i podziału ziem obszarniczych, z września 1923 r. należało dodać, że błędy luksemburgizmu w kwestii rolnej fatalnie zaciążyły na dziejach wszystkich partii komunistycznych, z wyjątkiem WKP/b/ (por. s. 47).

„Dość duże zmniejszenie się liczebności komunistów w l. 1922—1923 łączy się z kryzysem wewnątrz partii oraz z masowymi aresztami” (s. 50, przyp. 20). Nie tylko. Znaczna część członków partii nie mogła się pogodzić z brakiem leninowskiego kursu w kwestii rolnej i w kwestii narodowej.

„LSDP nie zmieniła swej ideologicznej linii również w 1926 r., kiedy zdobyła władzę” (s. 57). Nie jest to ścisłe, albowiem właśnie po uformowaniu II rządu M. Sleżevičiusa nastąpiła „odwilż” i Litwa stała się na krótko krajem, w którym szanowano swobody burżuazyjne.

Jeden z najciekawszych podrozdziałów (s. 62—74) omawia założenia programowe, działalność, prasę itp. najsilniejszej partii, jaką była Lietuvių Krikščionių Demokratu (litewska chadecja). Nie został skomentowany fakt, że liczba członków tej dobrze zorganizowanej partii w latach 1920—1928 zmniejszyła się do jednej trzeciej. A przecież „zasady programowe” były atrakcyjne: szkoły może tworzyć nie tylko państwo, ale i towarzystwa; nauczanie religii nie jest obowiązkowe: „kościół stanowi wolną, niezależną od państwa organizację”; bezrolnym i małorolnym należy dać tyle ziemi, aby wystarczyło na wyżywienie jednej rodziny. Ciekawe.

Życie gospodarcze Litwy cechował wysoki poziom współdzielczenia oraz monopolizacja podstawowych dziedzin gospodarki. Kierownicze pozycje zajmowały trzy potęgi: „Lietukis” (zrzeszenie spółdzielni, do których należał eksport zboża), „Maistas” (po polsku „Żywność” — eksport bekonów do Anglii) i „Pienocentras” (*pienas* — mleko); Litwa eksportowała też na zachód masło wysokiej jakości.

Kolejny podrozdział (od s. 74) nosi tytuł „Lietuvos valstiečiu liaudininku Sajunga”. „Związek włościan ludowców Litwy” został utworzony przez litewskich emigrantów politycznych tuż po Rewolucji Ludowej. Autorki pominęły milczeniem, że litewscy ludowcy godzili się wtedy na federację Litwy z Rosją demokratyczną. Leaderami ich byli stale M. Sleżevičius, J. Vileišis i K. Grinius; do końca 1922 r. występowali jako „socjaliści—ludowcy”, po czym wyraz „socjaliści” został odrzucony. W tomie 33 „Lietuvių Enciklopedija” (Boston 1965, s. 70) podano ich liczebność w drugiej połowie 1926 r. na około 30 tys. Autorka tego podrozdziału (S. Noreikienė) opracowała prawidłową analizę sukcesów tej partii, której przywódca Sleżevičius dwukrotnie (w 1919 i w 1926 r.) był premierem rządu litewskiego.

Nowy podrozdział pt. „Lietuvių Tautininkų Sajunga” (s. 88 nn.) dotyczy rodowodu litewskich endeków. Autorka — Regina Žepkaitė — wywodzi ich od działającej w 1917 r. w Rosji Tautos Pažangos Partija (Partia narodowo-postępowa). Zarejestrowana w Litwie partia „tautininków” była bardzo nieliczna. Ideologiem jej został ksiądz M. Krupavičius, jeden z niewielu litewskich obszarników. W centralnym Zarządzie organizacji, liczącej w 1924 r. zaledwie 96 członków zasiadali znani politycy: V. Kreve — Mickievičius, A. Merkys, S. Rusteika i inni. Bliższe dane zawiera (pominięta w monografii) książka A. Merkelisa (*Antanas Smetona*. New York 1964). „Pažangininkai” przewidywali w swym programie agrarnym

300 dziesięcin ziemi, jako *maximum* władania. Postulowali też, aby walczący w czasie wojny ochotnicy otrzymali nadział ziemi, jednakże z zastrzeżeniem: otrzymać mieli ziemię ci tylko małorolni i bezrolni, „którzy posiadają środki dla założenia gospodarstwa”. Litwinom amerykańskim należy zezwolić na nabywanie ziemi „celem tworzenia wzorowych gospodarstw”.

Podrozdział pt. „Kosmos burżuanines ir smulkia burżuazines partijos” (s. 100 nn.) rozpoczyna się od opisu organizacji występującej pod pięknie brzmiącą nazwą: „Demokratinė tautos laisvės santara” (Demokratyczna jedność wolności narodu). Niestety autorka (S. Noreikiene) nie przytoczyła żadnych biogramów działaczy owej „Santara”. Otóż reprezentowali ją: bankier Marcin Yčas, finansista P. Leonas (prezes KC), baron z Łotwy Stasys Schilingas, bogaty Litwin z USA (z zawodu dyplomata) Tomas Narusevicius, obszarnik W. Zubow. Monografia zawiera wyłącznie suchy rejestr nazwisk. Co daje taka metoda?

Trzeci i najdłuższy rozdział, „Zmagania burżuazyjnych partii oraz kształtowanie się ich stosunków wzajemnych w polityce wewnętrznej i zagranicznej” (s. 104—225), jest zarazem najciekawszy i najlepszy. Autorki (S. Noreikiene, A. Gaigalaitė i R. Žepkaitė) przedstawiły w nim po prostu historię burżuazyjnej Litwy w latach 1919—1926, z przewagą historii wewnętrznej.

Tak samo jak w setkach innych artykułów i podręczników jedno krótkie zdanie: „Dnia 16 grudnia 1918 r. Litewski Tymczasowy Rząd Rewolucyjny robotników i biednych włościan ogłosił manifest, że »cała władza przechodzi w ręce Rad«” (s. 107) kwituje doniosłe przecież wydarzenie. W aktach CGAOR w Moskwie zachował się tekst projektu owego manifestu z odrębnymi poprawkami Stalina, jako komisarza ludowego spraw narodowościowych RSFRR. W tekście ogłoszonym drukiem znalazły się sformułowania w poprawionej wersji. Zamiast: „W imieniu robotników, bezrolnych i małorolnych półproletariuszów” wydrukowano w imieniu „robotników i najbiedniejszych chłopów”. Zdanie: „Nadeszła godzina zjednoczenia Litwy, ale nie z carską Rosją, ale z wyzwoloną od ucisku obszarników i kapitalistów RSFRR” — zostało wykreślone. Tak samo skreśleniu uległa prognoza polityczna, że już w najbliższej przyszłości Litwie i krajom bałtyckim „zagroza interwencja zbrojna wojsk światowego kapitalizmu”. W końcu tekstu Stalin dopisał hasło: „Niech żyje wyzwolona Litewska Republika Radziecka”. Natomiast pominął zapowiedź, że Zjazd Rad Litwy „proklamuje zjednoczenie Litwy z Rosyjską SFRR”¹.

W dokumentacji komunistów litewskich z lutego 1919 r. można jeszcze spotkać sławetnych „półproletariuszy”. Nie uznawano pojęcia „masy pracujące nieproletariackie”.

O błędach „prawowiernego bolszewizmu” mówił w Wilnie zastępca Stalina Stanisław Pestkowski. Uznał on za stosowne (przemówienie z 6 marca 1919 r.) podkreślić, że KC RKP/b/ uchylił te fragmenty projektu manifestu, w których była mowa o zależności od Rosji².

To co piszą autorki o obliczu ideowym niemieckich Soldatenratów ma charakter kontrowersyjny, a czasem niejasny. Nie wdając się w szczegóły odsyłamy do dokumentacji drukowanej³.

S. Noreikiene omawiając losy uzyskanej w końcu grudnia 1918 r. przez Voldemarasa niemieckiej pożyczki w wysokości 100 mln marek pisze: „W maju 1919 r. ta pożyczka już się skończyła” (s. 116). W rzeczywistości było inaczej. Rząd litewski wykorzystał tę pożyczkę tylko częściowo. Voldemaras pieniądze otrzymane od „Darlehnskasse Ost” zdeponował na swoje nazwisko w kopenhaskim Handelsbanken. Dopiero 1 lipca 1923 r. depozyt ten został przyznany rządowi Litwy na mocy wyroku sądowego. Raport posła polskiego w Kopenhadze Dzieduszyckiego komentował: „Wyrok powyższy jest oficjalnym

¹ Centralnyj Gosudarstwiennyj Archiw Oktjabrskoj Rewoluciji SSSR, fond 1518, op. 1, d. 26, s. 2—6. Tekst ostateczny w języku litewskim: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai* t. II, Vilnius 1958, s. 105—108. Wydawcy na s. 284 jako datę pierwotnego tekstu wymienili 9 grudnia 1918. O poprawkach Stalina ani słowa.

² Paktarchyvas LKP w Wilnie, fond 77, op. 2, d. 2, s. 27.

³ *Vilnius Auslieferung an die Polen. Denkschrift des zurückgetretenen Soldatenrats der X Armee*, Stuttgart 1919, s. 59, 72 n.

świadectwem faktu, że państwo litewskie powstało w 1918 r. za sprawą i za pieniądze Niemiec”⁴.

Zwroty o „zagrabieniu Kraju Wileńskiego przez Polaków” (s. 120, 216) rażą w pracy naukowej. W pierwszym wypadku autorki odrywają wydarzenia z kwietnia 1919 r. od wojny polsko-radzieckiej; działo się to na tle likwidowania przez rząd polski Litewsko-Białoruskiej Republiki Radzieckiej. W drugim wypadku (wyprawa Żeligowskiego i utworzenie Litwy Środkowej) warto dodać szczegół, nieznany R. Żepkaite: jedną z trzech przyczyn, dla których Paderewski na jesieni 1920 r. podał się do dymisji ze stanowiska delegata Polski przy Lidze Narodów było to, że potępiał on awanturniczą politykę, która zagroziła niepodległości Litwy (jak wiadomo żeligowczycy podjęli nieudaną próbę marszu na Kowno).

Ostatni podrozdział („Przegląd niektórych problemów polityki zagranicznej partii burżuazyjnych”, s. 198—222) obejmuje lata 1920—1926. Jest to omówienie wybranych tylko problemów. R. Żepkaite wykorzystała tu nieco nowych materiałów archiwalnych.

W sumie recenzowana monografia jest pożyteczna o tyle, że stanowi próbę — tylko częściowo udaną — scharakteryzowania głównych nurtów myśli politycznej stonniectw, a oprócz tego daje bardzo zwięzłą historię Litwy burżuazyjnej do końca 1926 r. Należy przypuszczać, że ukaże się ciąg dalszy tej monografii.

Odczuwamy brak zakończenia, w którym znalazłaby się analiza litewskiego życia społeczno-politycznego i kulturalnego. Chodzi o rozważenie niektórych imponderabiliów, jak np.: powstawanie różnych „kanapowych” partii (niektóre z nich nie posiadają przedstawicieli w sejmie, a jednak rządzą); zaściankowość i parafiańszczyzna w myśleniu politycznym; zdumiewającą niedojrzałość programów politycznych nie stroniących od demagogiki, potężny ładunek nacjonalizmu w życiu chłopów litewskich i ich przywiązanie do katolicyzmu. Daleko idące zacofanie ekonomiczne kraju, pozbawionego naturalnych rynków zbytu nie tylko utrudniało budowę państwowości litewskiej, ale też hamowało rozwój ruchu rewolucyjnego, skoro klasa robotnicza była nieliczna. O względy i poparcie robotników ubiegały się wszystkie partie burżuazyjne. Burżuazja stopniowo się bogaciła, ale doskwierała jej daleko idąca zależność od Anglii i Niemiec. Polityka w stosunku do ZSRR była chwiejna i niekonsekwentna, bardzo często koniunkturalna.

Na zakończenie nasuwa się jeszcze refleksja: za mało napisano dotychczas na temat kultury litewskiej oraz kształtowania się świadomości historycznej. W przeciwstawieniu do Białorusinów Litwini dysponowali tym, co można określić jako chwałę narodową. Nie przypadkowo Matejko uczynił w ks. Witolda centralną postacią „Grunwaldu”.

Aleksy Deruga

Miloslav Moulis, *Osudný 15. března*, Mladá fronta, Edice Archiv nr 24, Praha 1979, s. 214.

Książka ta zasługuje na uwagę czytelnika, nie tylko czechosłowackiego. Tyczy się ona zajęcia ziem czeskich przez III Rzeszę, przebiegu wydarzeń dwóch fatalnych dni 14 i 15 marca 1939 r. oraz bezpośrednich tego konsekwencji wewnętrznych i międzynarodowych. Autor wykorzystał bogaty materiał, zarówno archiwalny, jak też opublikowany, częściowo do tej pory niewykorzystany. Jego relacja zawiera nowe fakty, a także nowe wnioski i oceny w niektórych istotnych kwestiach.

Książka napisana jest w konwencji popularnonaukowej, brak więc przypisów (choć autor cytuje wielokrotnie dokumenty i wspomnienia), argumentacja została sprowadzona do minimum (historyk odczuwa brak polemiki z niektórymi dawniejszymi poglądami), bardzo skrócone

⁴ AAN, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Poselstwo w Berlinie, w. 77, teka VI: pismo Dzieduszyckiego z 2 lipca 1923. Sporo ważnego materiału faktycznego na ten temat zawiera wydana w USA duża praca zbiorowa *Mykolas Slezevičius*, Chicago 1954.